

John Burnet

LA DOCTRINA SOCRÀTICA
DE L'ÀNIMA I ALTRES ASSAIGS

EDICIONS ENOANDA

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

Quan el president i el consell em feren l'honor de convidar-me a pronunciar la conferència filosòfica anual i quan em van demanar que la dediqués a Sòcrates sabien, naturalment, que aquest tema havia de ser en gran part filològic i històric. Certament, no puc pretendre ser considerat filòsof, però he intentat amb esforç entendre qui fou Sòcrates i què feu, i em sembla que aquesta és una qüestió d'interès genuïnament filosòfic. Sigui com sigui, la filosofia en un aspecte és l'esforç progressiu de l'home per trobar el seu lloc en el món, i aquest tema s'ha de tractar històricament, atès que forma part del progrés humà, i filològicament, perquè implica la interpretació de documents. No m'espanta, doncs, l'objecció que la major part del que he de dir és més història que filosofia. Som homes, no àngels, i per la major part de nosaltres la millor oportunitat de donar una ullada a les coses en llur vessant etern és aproximar-nos-hi a través del camí del temps. A més d'això, algun de nosaltres té el que es pot anomenar un sentit de lleialtat envers els grans homes. Sens dubte, en certa manera no importa si devem una veritat a Pitàgoras, a Sòcrates o a Plató, però és natural que desitgem conèixer els nostres benefactors i conservar amb gratitud el seu record. No demano perdó, per tant, pel caràcter històric de molt del que he d'exposar-vos, i començaré plantejant el problema d'una manera estrictament històrica.

JOHN BURNET

I

En una carta al filòsof Temisti, l'emperador Julià diu:

Les fites d'Alexandre el Gran a parer meu són superades per Sòcrates, fill de Sofronisc. Li atribueixo la saviesa de Plató, la fortalesa d'Antistenes, el geni militar de Xenofont, les filosofies eretriques i megàriques, junt amb Cebes, Símmias, Fedó i moltíssims d'altres. També li devem les institucions que fundaren; el Liceu, l'Estoa i l'Acadèmia. Qui trobà mai salvació en les victòries d'Alexandre?... Mentre que és gràcies a Sòcrates que tots els qui busquen la salvació en la filosofia han estat salvats fins i tot avui.¹

Aquestes paraules de Julià encara són certes, i això és degut, en part, al fet que hi ha un acord molt de mínims sobre Sòcrates. Les filosofies més diverses s'han aixoplugat sota el seu nom, i cada nova explicació sobre ell tendeix a reflectir les modes i els prejudicis del moment. En un temps és un deista il·lustrat, en un altre un ateu radical. Ha estat lloat com el pare de l'escepticisme i de nou com el sacerdot més alt del misticisme; com un reformador social democràtic i com a víctima de la intolerància democràtica i la ignorància. Ha estat reivindicat —amb almenys la mateixa raó— com un quàquer. No ens sorprenem que el seu últim biògraf, H. Maier, exclami:

Davant de cada nou intent de portar la personalitat de Sòcrates més a prop de nosaltres, la impressió que tenim sempre és la mateixa: «L'home la influència del qual ha estat tan àmplia i profunda no pot haver estat així!»²

¹ 264c.

² H. MAIER, *Sokrates, sein Werk und seine geschichtliche Stellung*, Tübingen 1913, p. 3.

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

Desgraciadament, aquesta és la impressió que em deixa el voluminós llibre de Maier, malgrat que ha dominat el tema i que el seu tractament és sensat en la mesura del possible. Si no és que podem trobar una altra línia d'aproximació, sembla que Sòcrates per a nosaltres ha de continuar essent el gran desconegut.

Aquesta, sens dubte, no és l'opinió de Maier. Ell creu que sap molt sobre Sòcrates, altrament no n'hauria escrit més de 600 pàgines. La conclusió a què arriba és que Sòcrates no fou, estrictament parlant, un filòsof, cosa que fa més remarcable que els filòsofs de la generació següent, per molt que se'n distanciessin en altres aspectes, estiguessin tots d'acord a considerar Sòcrates llur mestre. Maier posa molt d'èmfasi en les diferències entre les escoles socràtiques i insisteix que no podrien haver sorgit si Sòcrates hagués estat un filòsof amb un sistema propi. A primera vista sembla que en això hi hagi quelcom de cert, però només fa més gran l'enigma que aquests filòsofs haguessin volgut presentar llurs filosofies com del tot socràtiques. En els temps moderns, els filòsofs més inconsistents han estat anomenats cartesians, kantians o hegelians, però en aquests casos podem deduir que derivaven de Descartes, Kant o Hegel respectivament. Cadascun d'aquests pensadors havia establert algun nou principi que després va ser aplicat de manera divergent i fins i tot contradictòria per llurs successors, i hauriem d'esperar que Sòcrates fes el mateix. Zeller, de qui hem après la majoria de nosaltres, pensava que fou així. Sòcrates descobrí l'universal i fundà la *Begriffsphilosophie*. Maier no vol tenir res a veure amb això, i crec que amb raó. La prova no suporta l'examen, i en qualsevol cas, la hipòtesi només serviria per a Plató (si és que ho fes). Els altres socràtics queden sense explicar. Si,

JOHN BURNET

però, hem de quedar privats d'aquesta enginyosa construcció, necessitem quelcom que la substituïxi, i per a això mirariem a Maier en va. Ell ens diu que Sòcrates no era filòsof en el sentit genuí de la paraula, sinó només un mestre de moral amb un mètode particular molt seu, el de la «dialèctica protrèptica». En altres paraules, la seva filosofia no era més que el seu pla per fer la bona la gent argumentant-hi d'una manera peculiar. Segurament, l'home la influència del qual ha estat tan gran «no pot haver estat així!»

II

Ara bé, és clarament impossible discutir la qüestió socràtica en totes les seves implicacions dins dels límits d'una única conferència, de manera que el que em proposo fer és agafar Maier com el més capaç i recent advocat de l'opinió que Sòcrates no va ser realment un filòsof, i aplicar el mètode socràtic de raonament a partir de tesis que admet l'altra part. Si intentem veure on ens porta, possiblement podrem arribar a conclusions que el mateix Maier no ha gosat extreure; aquestes seran les més convincents només si estan basades en proves que ell concedeix que són vàlides. Maier és un escriptor sincer, i les suposicions que fa són tan poques que, si un cas es pot basar només en aquestes, hi ha la possibilitat que sigui una conclusió sòlida. L'experiment em semblà que valia la pena, i el seu resultat va ser tan nou per a mi com espero que en qualsevol cas ho serà per als altres.

Per tant, vaig decidir no barallar-me amb Maier per l'estimació que té de les nostres fonts. Ell refusa el testimoni de Xenofont, que no pertanyia al cercle íntim de Sòcrates, i que a penes tenia vint anys quan veié Sòcrates per última vegada. També desaprova el testimoni d'Aristòtil, que arribà a Atenes essent un noi de divuit anys, trenta anys

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

després de la mort de Sòcrates, i que no tingué altres fonts d'informació més que les accessibles per a nosaltres. Això ens deixa Plató com a únic testimoni, però Maier no accepta el seu testimoni en la seva totalitat. Ben lluny està de fer-ho. Per raons que no cal discutir, atès que em proposo acceptar la seva conclusió com a base de l'argumentació, Maier sosté que ens hem de limitar als primers escrits de Plató, i en concret destaca l'*Apologia* i el *Critó*, als quals afegeix el discurs d'Alcibiades en el *Banquet*. En aquestes dues obres i en una part de la tercera, sosté que Plató no tenia més intenció que «posar davant nostre la personalitat del mestre i l'obra de la seva vida, sense afegir res de propi».¹ Això no significa, observa Maier, que l'*Apologia* sigui una transcripció del discurs realment pronunciat per Sòcrates en el seu judici, o que la conversa amb *Critó* a la presó s'hagués produït mai. Simplement vol dir que el Sòcrates que coneixem a partir d'aquestes fonts és l'home real, i que l'únic objectiu de Plató va ser el de conservar-nos-en un record fidel. Maier també usa altres diàlegs primerencs, però en fa certes reserves que no vull discutir. Prefereixo prendre les seves admissions en el sentit més estricte i amb totes les qualificacions assenyalades per ell mateix. La qüestió, doncs, agafa aquesta forma: «Què podríem saber de Sòcrates com a filòsof si no en tinguéssim cap més informació de la que ens ha arribat de l'*Apologia*, el *Critó* i el discurs d'Alcibiades, i amb el benentès que aquestes no s'han de considerar com a informacions de discursos o converses reals?» Hauria d'afegir que Maier també ens permet tractar les al·lusions en la comèdia contemporània com una prova corroborativa, malgrat que s'hagin de prendre amb precaució. Aquestes són les condicions de l'experiment que he decidit intentar.

¹ P. 147.

III

En primer lloc, sabem per l'*Apologia* i el *Critó* que Sòcrates tenia setanta anys quan va ser condemnat a mort a la primavera del 399 aC. Era, doncs, un home de l'època de Pèricles. Ja tenia deu anys quan Èsquil publicà la Trilogia Orestíada, i uns trenta quan Sòfocles i Eurípides produïren llurs primeres tragèdies. Ha d'haver vist la construcció del nou Partenó del començament fins al final. Tenim tendència a veure Sòcrates en el transfons ombrívol d'aquells anys tardans que pertanyen a Plató i Xenofont, i a oblidar que tenia més de quaranta anys quan va néixer Plató. Si el volem entendre històricament, en primer lloc l'hem de situar entre la seva pròpia generació. En altres paraules, hem d'esforçar-nos per reconstruir la seva joventut i primera maduresa.

La majoria de la gent coneix Sòcrates pel seu judici i mort, i per això se'l descriu habitualment com un home vell. No sempre es recorda, per exemple, que el Sòcrates caricaturitzat per Aristòfanes als *Núvols* és un home de quaranta-sis anys, o que el Sòcrates que serví a Potidea (432 aC) amb una coratge que avui dia l'hauria fet guanyar el mèrit militar en tenia uns trenta-set. En aquella ocasió salvà la vida d'Alcibiades, que com a mínim en devia tenir vint, altrament no hauria pogut servir a l'exercit. Fins i tot si assumim que Potidea va ser la seva primera campanya, Alcibiades era com a màxim divuit anys més jove que Sòcrates, i el seu discurs en el *Banquet* encara ens remunta més enre, quan en tenia quinze.¹ Quan llegim el relat

¹ En passar de la història de la seva primera relació amb Sòcrates a la de Potidea, Alcibiades diu ταῦτα τε γάρ μιν ἅπαντα προυγεγόνει, καὶ μετὰ ταῦτα κτλ., «Aquella va ser una vella història, i temps després etc. (*Symp.* 219e, 5).

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

que ens fa de l'inici de la seva relació amb Sòcrates estem llegint l'entusiasme d'un noi per un home que acaba de fer trenta anys. La història ens fa una impressió diferent si ho tenim present. El que ens interessa ara és que la «saviesa» de Sòcrates se suposa que és del domini públic en aquells primers anys. És justament perquè tenia un estrany i nou coneixement per impartir que Alcibiades buscava els seus favors.¹ Aviat veurem el significat d'això.

Per l'*Apologia* sabem que Sòcrates pensava que tenia una missió envers els seus conciutadans, i que la seva devoció per aquesta el portà a la pobresa. No podia ser pobre al començar, perquè l'hem vist servint a Potidea, cosa que significa que tenia el patrimoni que es demanava en aquella època als que servien com a hoplites. Nou anys més tard (423 aC), però, quan Aristòfanes i Amipsias el representen en l'escena còmica, la seva necessitat començava a ser proverbial. Ambdós fan al·lusió al que sembla que ha estat una broma habitual sobre la seva manca de mantell i les estratagemes que va haver de d'idear per procurar-se'n un. Amipsias diu que «va néixer per fer la punyeta als sabaters», però Sòcrates pot haver tingut altres raons que la pobresa per anar descalç. En el mateix fragment és referit com «un valent camarada que, per molta gana que tingués, mai no es rebaixà a fer el paràsit». Dos anys més tard Eupolis emprà un llenguatge més enèrgic. Anomena Sòcrates un «xarlatà captaire que té idees sobre tot llevat de com aconseguir menjar». Sòcrates encara va servir com a hoplita a Dèlion l'any abans dels *Núvols* d'Aristòfanes i del *Connus* d'Amipsias, i a Amfípolis d'any següent. Quelcom, però, li degué succeir just després per haver estat del domini públic, altra-

¹ Ell pensava que seria un cop de sort si «donant-li tots els meus favors pogués sentir d'ell tot el que pensava» *πδει άντ' ακουσαι όσαπερ ούτος ήδει* (*Symp.* 217a 4).

ment els poetes còmics no hi haurien fet atenció de seguida, i també és clar que Sòcrates havia sofert pèrdues d'algun tipus. Molt probablement aquestes en primer lloc es degueren a la guerra, però l'*Apologia* encara el fa més pobre al final de la seva vida, i aquesta circumstància s'atribueix a la seva missió. Podem inferir, crec, que la missió pública de Sòcrates havia començat abans de l'any dels *Núvols*, però que llavors era una novetat, de manera que no s'entenia bé la seva naturalesa. Ell era absent d'Atenes, com sabem, l'any abans, i segurament els anys anteriors, tot i que no sabem de cap batalla en què hagi lluitat entre Potidea i Dèlion. Se'ns diu, però, que el seu costum de meditar ja era objecte de bromes a l'exercit abans de Potidea, i que fou allà on una vegada va estar plantificat meditant durant vint-i-quatre hores.¹ Sembla que la crida li havia vingut quan estava a les trinxeres, i si és així, la missió no pot ser la seva única ocupació de la seva vida fins després de Dèlium, quan tenia quaranta-cinc anys. Ara bé, hem vist que Sòcrates era conegut per la seva saviesa molt abans, i que l'*Apologia* confirma el discurs d'Alcibiades sobre aquest punt. Va ser abans que Sòcrates s'embarqués en la seva missió que Querefont anà a Delfos i preguntà a l'oracle si hi havia algú més savi que Sòcrates, del que segueix que aquesta «saviesa», fos el que fos, era quelcom anterior i totalment independent de la missió pública descrita a l'*Apologia*. Per recapitular, el testimoni admès per Maier és suficient per demostrar que Sòcrates era conegut com a «savi» abans que tingués quaranta anys i abans que comencés a abordar els seus conciutadans per a interrogar-los. Sigui el que sigui que pensem dels detalls, tant l'*Apologia* com el discurs d'Alcibiades ho assumeixen com un fet, cosa

¹ *Symp.*, 220c 3 i seg. Maier diu [p. 301 n.] que això naturalment depèn d'una tradició fidedigna.

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

que és més convincent que si hagués estat afirmat amb moltes paraules.

Per altra banda, no sembla probable que la missió de Sòcrates no tingués cap relació amb la «saviesa» per la qual era conegut en la seva joventut. L'*Apologia* aquí no ens ajuda. Ens explica molt sobre la missió, però res sobre la naturalesa de la «saviesa» que impulsà a preguntar a Querefont, mentre que Alcibiades en el *Banquet* no està prou sobri per donar-nos més que un apunt, al que encara que és difícilment intel·ligible, tornarem després. Per tant, serà millor començar amb l'explicació donada a l'*Apologia* de la missió envers els seus conciutadans a la qual Sòcrates es consagrà els últims anys de la seva vida i veure si podem inferir-ne quelcom de la «saviesa» per la qual era conegut des que entrà a la maduresa.

IV

El que se'ns diu, doncs, és que al principi Sòcrates no volia acceptar la declaració de la Pítia que ell era el més savi dels homes, i que es proposà refutar-la oposant-li algú que fos més certament més savi. El resultat dels seus esforços, però, només va ser mostrar que tota la gent que es consideraven savis realment eren ignorants, i arribà a la conclusió que el significat de l'oracle restava en la superfície. El déu realment volia dir que tots els homes eren igualment ignorants, però que Sòcrates era més savi respecte a això; que ell sabia que era ignorant, mentre que els altres homes pensaven que eren savis. Havent descobert el significat de l'oracle, Sòcrates sentí que el seu deure era fer-se defensor de la veracitat del déu dèlfic dedicant la resta de la seva vida a exposar la ignorància dels altres homes. Hauria de ser obvi, penso, que això és una manera humorística de presentar el

cas. Per moltes raons a Atenes l'oracle de Delfos ja era objecte de sospita, i quan Eurípides el mostra sota una llum desfavorable, només reflecteix els sentiments del seu públic. És increïble que algun atenès hagi pensat que pagués la pena fer el més mínim sacrifici per defensar una institució que s'havia distingit per ser pro-persa, pro-espartana, o que Sòcrates hagués esperat reconciliar-se amb els seus jutges afirmant que s'havia arruïnat per aquesta causa. Seria com si esperéssim que un jurat d'anglesos no conformistes es mostrés favorable a la súplica que un acusat hagués caigut en la penúria per haver defensat la infal·libilitat papal.

Sobre aquest punt els crítics alemanys han tingut un besllum de raó, tot i que n'han extret conclusions errònies. Alguns entre ells han fet el descobriment profund que el discurs que Plató posa en boca de Sòcrates no és en absolut una defensa, i que no volia reconciliar-se amb el tribunal. Segueixen per dir que no pot haver parlat així, i alguns fins i tot conclouen que tota la història de l'oracle és una invenció de Plató. Això és perquè ells parteixen de la base que Sòcrates ha d'haver volgut fer el millor discurs possible que pogués. «Ell només necessitava», diu Maier,¹ «apel·lar a la correcció amb la qual sempre havia complert els deures religiosos d'un ciutadà atenès. L'*Apologia* de Xenofont el fa parlar així. I certament parlà així.» La inferència és típicament alemanya, però el Sòcrates que coneixem per l'*Apologia*, el *Critó* i el discurs d'Alcibiades mai no s'hauria rebaixat a actuar d'aquesta manera. Ell no tenia por de l'estat, com de vegades tenen els professors alemanys. Realment, reconeixia el dret que tenia a immiscir-se en la vida dels ciutadans com li plagués, però això és una cosa molt diferent de reconèixer la potestat de controlar llur llibertat de pensament i parau-

¹ P. 105.

LA DOCTRINA SOCRÀTICA DE L'ÀNIMA

la. El Sòcrates del *Critó* realment insisteix que una sentència pronunciada de manera legal s'ha d'executar, i que ell ha de sotmetre's a la mort en mans de l'estat, però erràriem del tot a entendre'l si no veiéssim que afirma encara més emfàticament el seu dret a no rebaixar-se amb una defensa humiliant o a fer les coses fàcils per als seus acusadors escapant, que és justament el que volien que fes. No. Cada part a d'atendre's a la sentència dictada; Sòcrates ha de morir i els acusadors han de restar sota la condemna per la seva maldat i manca d'honestedat. Això és el que se li fa dir a l'*Apologia*,¹ i afegeix que havia de ser així.

Fins i tot Xenofont, que realment addueix l'argument de la conformitat religiosa per part de Sòcrates, mostra més perspicàcia que els alemanys. En la seva *Apologia* admet que altres versions del discurs —naturalment, la de Plató—, en particular han reeixit a reproduir el to altiu (μεταληγορία) de Sòcrates. Realment ell parlà així, diu Xenofont,² i el resultat del judici li era del tot indiferent. Desgraciadament, això és arruïnat immediatament per la queixa que ningú no ha pogut explicar aquesta indiferència, de manera que sembla «més aviat insensata», com pensen els alemanys. L'opinió de Xenofont, que modestament atribueix a Hermògenes, és que Sòcrates volia escapar de les xacres de la vellesa amb una mort a temps. No volia tornar-se cec o dur d'orella. El que no ha estat donat de veure a Xenofont ni als alemanys és que l'única cosa que s'espera d'un home valent acusat d'un crim per xafarderies és justament el to de desdeny immortal i *persiflage* que ha reproduït Plató. Com veurem, a l'*Apologia* hi ha moments seriosos, però

¹ 39b 4 i seg.

² XENOFONT, *Apol.*, 1 ᾧ καὶ δῆλον ὅτι τῷ ὄντι οὕτως ἔρρηθη ὑπὸ Σωκράτους. Plató va ser present al judici, però Xenofont estava en algun lloc a l'Àsia.